

IMKONIYATI CHEKLANGAN TALABALAR BILAN ISHLASH MUAMMOSI VA YECHIMLARI

Samiyev Asroriddin Sayfiddinovich,

*Termiz davlat Pedagogika instituti
o'qituvchisi, p.f.f.d. (PhD) dotsent,*

*Ko'charova Dildora Karim qizi
Termiz davlat Pedagogika instituti
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv ta'limining afzalliklari va muammolari, maqsadi, o'ziga xos xususiyati haqida fikr yuritilgan. Shu sohada ishlovchi pedagoglar uchun ayrim nazariy maslahat va takliflar keltirib o'tildi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tizim, inklyuziv ta'lim, ta'lim shakllari, logoped, pedagog, nuqsonli bolalar.

Abstract. This article discusses the advantages and problems of inclusive education, its purpose, and its characteristics. Some theoretical tips and suggestions for pedagogues working in this field were given.

Key words: education, system, inclusive education, forms of education, speech therapist, pedagogue, disabled children.

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества и проблемы инклюзивного образования, его цель и характеристики. Даны некоторые теоретические советы и предложения педагогам, работающим в этой области.

Ключевые слова: образование, система, инклюзивное образование, формы обучения, логопед, педагог, дети-инвалиды.

Jahon tajribasidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, ta'lim olish shakllari turlichadir. Xususan, O'zbekistonda ham ta'lim olish va berish shakllari qonun bilan belgilab berilgan. "Ta'lim olish shakllari quyidagilardan iborat:

ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy);

dual ta'lim;

oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;

inklyuziv ta'lim;

eksternat tartibidagi ta'lim;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash" [1:15]. Biz ham quyida ta'lim shakllaridan biri bo'lmish inklyuziv ta'lim haqida fikr yuritimiz. Inklyuziv ta'lim – davlat siyosati turlaridan biri bo'lib, nosog'lom (nogiron) va sog'lom yoshlar o'rtasidagi muammolar hamda to'siqlarga yechim topish, maxsus ta'limga ehtiyojmand yoshlar ya'ni (ma'lum bir sabablar oqibatida nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda ko'zga tashlanuvchi

hamda to'siq bo'luvchi nuqsonlar yoki iqtisodiy problemalardan qat'iy nazar ularni jamiyatga qo'shishga, ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan, umumta'lim jarayoniga aktivlashtirishga qaratilgan ta'lim shaklidir. Ushbu ta'lim atamasining kelib chiqishi va ma'nosi fransuz tiliga borib bog'lanadi. Inklyuziv so'zi asli fransuzcha "inclusive" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "o'z ichiga oladi" deganidir. Ya'ni bir so'z bilan aytganda, nosog'lom va sog'lom, sog'ligi cheklanmagan talabalarning umumta'limini bildiradi. Inklyuziv ta'lim O'zbekistonda endi ommalashib, rivojlanib, kengayib borayotgan ta'lim shakllaridandir. Bu soha haqida jamiyatda hali yetarlicha ma'lumotlar yo'q. Bu sohani hali hamma birdek tushunib yetishga ulguradi. So'nggi vaqtlarda chiqayotgan ilmiy adabiyotlarda va ilmiy maqolalarda "Inklyuziv" hamda "integratsiyalashgan" atamaları ko'p hollarda ayni bir ma'noda qo'llanmoqda. Biroq falsafada mazkur tushunchalar farqlanadi. Nogironligi mavjud bolani umumiy sharoitli muhitga joylashtirish integratsiyaning daslabki bosqichidir. "Integratsiyalashgan ta'lim – diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim tarbiya olishlarini ta'minlaydi" [2]. Shu sababdan ham ushbu ta'lim shakli ahamiyatlidir. Inklyuziv ta'lim olish o'zaro takrorlanmaydigan, intellektual, jismoniy sifatlarga ega bo'lganlar maxsus bilimga ehtiyojmand bo'lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko'nikmalarni oladigan tarzda tashkillashtiriladi. Inklyuziv ta'lim-alohida ehtiyojli bolalar bilan sog'lom bolalar uchun teng ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Bu ta'lim shaklining asosiy maqsadi bolalarning jismoniy holatidan qanaqa bo'lmasin, ularga bir xil standart ta'lim berishdan iboratdir. Bu ta'lim shakli inklyuzivlik tamoyili asosida imkoniyatlari cheklangan bolalar pozitiv psixologik hamda ijtimoiy rivojlanishlari uchun oilada muhitida o'sishlari va o'ziga tengdoshlar bilan oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini tutadi. Ushbu ta'lim tizimi mustaqil harakat qilolmaydigan, aravachadagi bola yaqin hududda joylashgan maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordam olishi darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi. Inklyuziv ta'limning dolzarbligi va uning jamiyat hayotidagi o'rnini mustahkamlash uchun uning har bir asosiy funksiyasi qonun bilan belgilab qo'yilgan. "Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi" [1:20]. Vazirlar Mahkamasi ushbu qonunning ijrosi o'laroq 2021-yil 12-oktabrda 638-son qaror bilan Umumiy o'rta ta'lim

tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etish tartibi to'g'risida nizom ishlab chiqqan.

Inklyuziv ta'lim shaklida fanni o'qitishda an'anaviy dars usullari bilan bir qatorda, zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan ham o'rinli foydalanish talab etildi. Darslarda turli imkoniyatli ta'lim oluvchilar borligini hisobga olib, audioli (ko'zida nuqsoni borlar uchun yaxshi), videoli (eshitishida muammosi borlar uchun qo'l keladi), ko'rgazmali, tarqatmalili, turli o'yinli, rollar ijro etishga mo'ljallangan sahna ko'rinishli (barcha qatnashchini qamrab olish mumkin) metodlardan va vositalardan foydalanish talab qilinadi. Ushbu ta'lim shaklining eng yaxshi jihatlaridan biri – sog'lom yoshlar ta'lim oladigan maskanda jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlar ham ta'lim olishiga imkon yaratishi, barchaning teng huquqli ekanligini amalda isbotlab berishidir. Ushbu soha nafaqat aniq individga, ma'lum bir jamoaga, jamiyat hamda davlat uchun zarurdir. Mazkur soha bilan shug'illanib kelayotgan ko'pgina mutaxassislar qaysi ta'lim muassasasida o'qishni tanlash bolalar va ularning ota-onalari ixtiyorida qolishi lozim degan fikrni ilgari surishgan. Faqat bitta jihatni unutmaslik lozimki, inklyuziv ta'lim shakli joriy etilayotgan muassasa ham shu sohadan ta'lim beruvchi pedagog ham, qolaversa, ta'lim oluvchilar ham ushbu jarayonga va tizim talablariga tayyot bo'lishi, kerakli resurslar, adabiyotlar, sharoitlar, texnologiyalar va boshqalar mavjud bo'lishi lozim. Bundan tashqari inklyuziv ta'lim tizimida faoliyat yurituvchi pedagoglar oldida bir qancha muammoli holatlar turadi. Ular faoliyati davomida eshitishida, ko'rishida, nutqida, aqliy faoliyatida nuqsoni borlar bilan ishlashga majbur bo'ladi.

Eshitishida muammosi bor bolalar kerakli darajada bilim egallashlari uchun pedagoglar ayrim jihatlarni hisobga olish lozim:

Avvalo, bolaning muammosi eshitish bilan ekanligini bilishi lozim;

Agar uning muammosi yengilroq bo'lsa, mutaxassis – ottolorengologga yo'naltirish;

Yaxshi eshitmaydigan bolani hamisha old qatorda o'tirishga e'tibor qaratish.

Eshitmaydigan bolalarning mavzuni qanday o'zlashtirayotganini kuzatib borish kerak;

Ularning xatolari eshitish sifati pastligi tufayli bo'lsa, uning bahosini pasaytirmaslik lozim, aks holda u qattiq ranjib, o'zlashtirolmay qolishi mumkin;

Nutqiy nuqsonli bolalar bilan ishlashda ham turli jihatlar bilan hisoblashishga to'g'ri keladi:

Bunday bolalar bilan ishlashda nuqson tug'ma yoki orttirilgan ekanligini bilish va logoped bilan fikrlashgan holda chora-tadbir qilish maqsadga muvofiq;

Bunday bolalar nutqiy xato talaffuz qilishlari oqibatida yozuvda ham xato yozishlari mumkin, ularga yaxshi muomala qilib, bunday kamchiliklar tezda o'tib ketishga ishontirish kerak;

Eng kerakli jihat o'rtoqlariga uning ustidan kulmaslik, uni kamsitmaslik kerakligini uqtira bilish;

Nutqiy nuqsonli bolalar gapirishda duduqlangan vaqtda, ularga chiroyli muomala qilish, ularga uzundan uzoq gaplar bilan jumla tuzishni buyurmaslik, imkon qadar qisqa va sodda tarkibli gaplar tuzdirish yaxshi;

Duduqlanadiganarni baholashda ularning yozma savodiga asoslanib baho qo'yish afzaldir;

Bunday bolalardan notanish kishilar qarshisida og'zaki javob talab qilmaslik ham ularni noqulay ahvoldan qutqarib qoladi;

Ularning xato talaffuzuni tuzatish uchun tez aytishlar aytirish maqsadga muvofiq, agar gap shaklidagi tez aytishni aytolmasa, harflar ketma-ketligidan tuzilgan tez atrish aytirish kerak, masalan, GDBA, GDBA, GDBA ko'rinishda.

Ko'rish qobiliyati past bolalar bilan ishlashda pedagog-rahbar inobatga olishi lozim:

Avvalo, bolaning ko'rish darajasi qay darajada, uning ota-onasi bu holatdan xabardormi? Ko'rish darajasiga mos ko'zoynak taqadimi? O'zi uchun og'ir jismoniy mashqlar va harakatlar bajarmayaptimi? Agar ko'rish ko'rsatkichi juda past bo'lsa, u uchun alohida ko'rgazmali material qilib kelish va hokazolar.

Aqli zaif bolalar bilan ishlashda pedagogdan talab qilinadigan vazifa:

Ularga xarakteriga qarab muomala qilish;

Aqliy salohiyatga mos topshiriq berish;

Qo'pol munosabat qilmaslik;

Ota-onalar bilan doimiy hamkorlik qilib borish;

Barcha bolalar singari topshiriqlar bilan qiynamaslik va o'zlashtirilmasliklari bois dakki bermaslik.

Bir so'z bilan aytganda inklyuziv ta'lim tizimining oldidagi eng katta muammolar deya kamsitilish, moddiy yetishmaslik, ma'naviy kambag'allik kabilarni sanash mumkin. Chunki imkoni cheklangan kishilarning ayblari bilan ularni kamsitish, ularga turli laqablar qo'yish ularda agressiyani shakllantiradi. Jamiyatga qo'shilib o'z o'rinlarini topishlarida katta to'siq bo'ladi. Pedagoglar eng avvalo o'zlari bunday kishilarga chiroyli munosabat ko'rsatib, ularni qo'llab-quvvatlashlari kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son, Ta'lim to'g'risida, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan.
2. file:///C:/Users/user/Desktop/Mavzu_%20inklyuziv%20ta%E2%80%99lim%20tamoyillari%20va%20ularning%20mazmuni.%20Reja_%20I-fayllar.org.html
3. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni ma'naviy va estetik rivojlantirish" mavzusidagi ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Toshkent: Uzinkomsentr, 2002. – 480 b.
4. Muminova L.R., Ayupova M.Y. Logopyediya. —T., 1995. – 320 b.
5. Imkoniyati cheklangan bolalar va osmirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish to'g'risida muvaqqat NIZOM. O'RXTV T.,19-sentyabr, 2005.